

УДК 81'367.7

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МОДАЛЬНОСТІ У ЛІНГВІСТИЦІ

Малихін О.В., Андрєнкова В.О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто різні концептуальні підходи до визначення категоріального статусу і діапазону субкатегоріальних значень мовної модальності. Уточнено сутність понять «модальності», «модус» і «диктум» у мовознавстві. Модальність визначено як синтаксичну і функціонально-семантичну категорію із синтаксичними категоріями часу та особи, що в сукупності виражають віднесеність речення до дійсності.

Ключові слова: модальність, мова, мовна категорія, концептуальний підхід, мовознавство, лінгвістика.

Постановка проблеми. З постійною тенденцією до антропоцентризаци в усіх галузях науки пов'язані активні дослідження місця і функцій мови в пізнанні людиною навколишнього світу та свого місця в цьому світі, які проводяться протягом останніх десятиліть ХХ ст. Провідними стали не дослідження формальної структури мовних одиниць, а встановлення й аналіз особливостей взаємовідношення мови та її носіїв у процесі комунікації. У такому контексті проводяться дослідження модальності висловлення як категорії, що виражає різні види відношення змісту повідомлення до дійсності з погляду мовця і його ставлення до цього повідомлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні спроби проаналізувати концептуальні підходи до розуміння змісту і сутності поняття «модальність» здійснено у працях українських і зарубіжних науковців (Г. фон Врікт [1], Н. Вус [8], Т. Дешерєва [9], О. Єсперсен [10], А. Івін [12], С. Кріпке [15], Я. Хінтікка [19]). Незважаючи на відносно недавню появу модальності в теорії лінгвістичних досліджень, уже зараз можна виділити велику кількість концепцій її визначення й опису, кожна з яких пропонує своє тлумачення категоріального статусу та окреслює певне коло субкатегоріальних модальних значень. На виділення модальності як особливої мовної категорії впродовж усього часу дослідження впливало її логічне походження й аналогічні зв'язки з логічною модальністю. Відповідно до того, наскільки сильним уважався такий вплив, у мовознавстві виділилося кілька основних підходів до визначення категоріального статусу і діапазону субкатегоріальних значень мовної модальності.

Низка вчених визначає модальність як універсальну логіко-граматичну категорію і, звертаючи увагу на аналогію логічної та лінгвістичної модальностей, веде мову про неможливість їх отождолення. Основою виділення та диференціації субкатегоріальних значень мовної модальності вважаються дослідження особливостей суб'єктно-предикатної структури висловлень [9, с. 111]. Представники такого логіко-граматичного підходу до визначення модальності розглядають її субкатегоріальні значення за аналогією до основних значенневих категорій логічної модальності, зіставляючи структуру логічного судження та мовного висловлення.

У мовознавстві модальність належить до найсуттєвіших характеристик речення і, трактується як категорія, що виражає зв'язок висловлювання з реальною дійсністю.

Як відомо, категорія модальності також досліджується в області мовознавства, отримавши широке наукове обґрунтування з лінгвістичної позиції. У цьому випадку модальність як мовна категорія розглядається і характеризується на рівні речення як його істотна ознака.

У логіку поняття «модальність» увів Аристотель для розмежування суджень за онтологічною (спосіб протікання певного явища або спосіб існування певного об'єкта) та гносеологічною (спосіб розуміння судження про об'єкт, явище або подію) ознаками. У сучасній модальній логіці (Г. фон Врікт [1], А. Івін [12], Я. Хінтікка [19]) у межах категорії модальності виділяють атлетичні (належать до висловлень чи предикатів) та ідентичні (належать до слів, які позначають вчинки) підкатегорії. В іншій класифікації їх поділено на абсолютні й відносні. У семантичній

площині до модальності часто зараховують поняття «істинно» та «хибно», а також «таке, що можна довести», «таке, що не можна довести» і «таке, що можна спростувати».

Серед фахівців у сфері модальної логіки слід виділити американського логіка – С. Кріпке, який зробив значний внесок у формулюванні теорії і побудову системи модальної логіки [15]. С. Кріпке при вивченні проблематики за модальною логікою розробив систему семантики можливих світів або реляційної семантики, взявши за основу лейбніцьку ідею «можливих світів». Згідно з його концепцією оцінка істинності чи хибності можливих і необхідних тверджень проводиться в світах, досяжних з цього світу, де властивості самого відношення досяжності починають грати істотну роль, визначаючи спектр різних типів модальності [15, с. 130].

Як вже було згадано вище, логічне модальне значення визначається як абстрактне поняття, що виступає в якості ознаки, властивого судження, і виявляється у формі «істинно» і «хибно», згідно класичної теорії модальної логіки, отже, логічне модальне значення є вираженням логічної модальності. Логічна модальність, у свою чергу, виражається в мові у вигляді можливості, необхідності та повинності, включених до складу судження як його головних характеристик і використовується для визначення різного ступеня достовірності висловленої думки. В одних і тих самих висловлюваннях деякі судження завжди постають у свідомості як важливі/актуальні, тобто є «необхідно істинними», а деякі іноді, тільки при наявності певних умов, отже, постають у свідомості як ймовірні/потенційні, тобто є «можливо істинними». Подібний поділ суджень на актуальні та потенційні обумовлений розходженням у модальній природі самих об'єктів судження, оскільки перші з них відносяться до реального світу, а другі до можливих світів. Потенційні судження, які є об'єктами «можливих світів» співвідносяться з трансцендентальною теорією модальності, отже, для виявлення їх природи необхідно піддати їх аналізу в модальному контексті запропонованої С. Кріпке концепцією семантики можливих світів, що усуне складність при вимірюванні якісних ознак модальних суджень [15].

У лінгвістику категорію модальності ввів О. Есперсен [10]. Зокрема, у праці «Філософія граматики» (1924) дослідник розглянув її в контексті суб'єктивної кваліфікації висловлення мовцем і подав як трихотомію модальних відношень «необхідність – можливість – неможливість». Упродовж тривалого часу в українському мовознавстві домінувало трактування модальності як граматичної категорії широкого семантичного діапазону В. Виноградова [6], згідно з яким модальність інтерпретували як кожне цілісне вираження думки, почуття, інтенції тощо, яке відображає дійсність у тому чи іншому висловленні, втілюється інтонаційними засобами мови та передає певні граматичні значення. У межах цього підходу модальність кваліфікували як категорію, що констатує суб'єктивне ставлення мовця до висловленої думки з погляду реальності, ірреальності або можливості й охоплює широкий спектр модальних значень: «розповідність», «банальність», «можливість», «питальність», «спонукальність», «гіпотетичність» і «переповідність».

Г. Золотова [10] визначає модальність як синтаксичну категорію, яка може бути властивою або реченню як одна з предикативних категорій разом із синтаксичними категоріями часу та особи, що в сукупності виражають віднесеність речення до дійсності, або словосполученню й належати до непередикативних ознак синтаксичних конструкцій.

Уперше модальність як семантичну категорію комунікації представив Ш. Баллі [3]. Учений виділив два логічні конститuentи комунікативного процесу: об'єктивну семантичну константу (диктум), що формує пропозицію, і її суб'єктивну змінну (модус) як вияв волі і почуттів індивіда. Модус співвідноситься з диктумом і залежно від розуміння пропозиції мовцем набуває відповідних модальних значень. Ця концепція заклала основу для сучасного тлумачення модальності як категорії дискурсу, що поєднує в собі чотири основні компоненти комунікації: двох мовців, зміст висловлення і дискурсивну дійсність [3].

В Україні вперше про модальність висловився В. Шинкарук [21]. Науковець вважає, що поняття модусу об'єднує досить широке коло значень, спільною рисою яких є суб'єктивність: у центрі уваги мовець і його ставлення до того, про що йдеться в реченні [21].

На думку Н. Вус [8], сьогодні найвідомішими є три тлумачення терміну модальності у лінгвістиці, а саме:

- відношення змісту висловлення до дійсності (В. Виноградов, А. Мірович, К. Свобода);
- відношення мовця до змісту висловлювання (І. Беллерт, А. Богуславський, А. Вежбицька та В. Малджієва);
- комбінація відношення змісту висловлення до дійсності та відношення мовця до змісту висловлювання (У. Гаєвська, В. Шмілауер).

Висновки. Отже, здійснений теоретичний аналіз наукових праць українських і зарубіжних учених дає змогу стверджувати, що модальність є комплексною багатоаспектною функціонально-семантичною категорією, що виражає відношення мовця до висловлюваного, його оцінку відношення до об'єктивної дійсності. Зміст висловлюваного може розглядатися як реальне або нереальне, можливе або неможливе, необхідне або ймовірне, бажане або небажане тощо. Модальність належить до розряду багатоаспектних категорій і характеризується наявністю різних підходів до її вивчення. У лінгвістиці не існує єдиного визначення трактування терміна модальності. Але, незважаючи на те, що розуміння цього терміна неоднозначно, все ж істотно існує якесь загальне уявлення про модальності, що полягає у розгляді її як «функціонально-семантичної категорії, що виражає різні види відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації інформації, що передається» [6, с. 422]. Головне призначення цієї категорії полягає в тому, щоб наповнити вислів суб'єктивно-оцінним змістом і відобразити його комунікативно-прагматичну установку. Модальність як функціонально-семантична категорія закладена в смисловій компоненті структури мовного висловлювання, семантика якого може змінюватись в залежності від цільової спрямованості суб'єкта, а також його мовленнєвої інтенції.

Список літератури:

1. Wright G.H. von. Deontic modality / Georg Henrik von Wright // *Mind : A Quarterly Review*. – Vol. LX, No 237, 1951. – P. 1-15.
2. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. Сборник : Пер. с разн. яз. [Сост. и вступ. ст. Н.Д. Арутюновой и Е.В. Падучевой ; Общ. ред. Е.В. Падучевой]. – Вып. 16. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 3-42.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
4. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 180 с.
5. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл / А.В. Бондарко. – Ленинград: Наука, 1978. – 176 с.
6. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – Л.-М.: Учпедгиз, 1947. – 783 с.
7. Вольмут В.Ю. Деонтическая картина мира и ее отражение в языке: категория долженствования / В.Ю. Вольмут // Исследования по семантике : сб. науч. ст. – Вып. 19. – Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 1996. – С. 114-121.
8. Вус Н.І. Модальність та її трактування у працях дослідників / Н.І. Вус // Слов'янський збірник. – Одеса, 2006. – Вип. 12. – 128 с.
9. Дешериева Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках / Т.И. Дешериева. – Москва: Наука, 1988. – 208 с.
10. Есперсен О. Философия грамматики: Пер. с англ. / О. Есперсен – Москва: Едиториал УРСС, 2002. – 408 с.
11. Золотова Г.Д. Сутність і зміст нехімічних адикцій дітей / Г.Д. Золотова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 22(8). – С. 24. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22\(8\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22(8)_4).
12. Ивин А.А. Импликации и модальности / А.А. Ивин. – Москва: ИФ РАН, 2004. – 126 с.
13. Ивин А.А. Основания логик и оценок / А.А. Ивин. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 1970. – 230 с.
14. Казаков В.П. Структура и коммуникативный потенциал полипропозитивного предложения / В.П. Казаков // Вестник СПбГУ. – Сер. 2: История, языкознание, литературоведение. – Вып. 1, 1993. – С. 34-38.
15. Крипке С. Семантическое рассмотрение модальной логики / С. Крипке // Семантика модальных и интенциональных логик. – Москва, 1981. – С. 27-40.
16. Ляпон М.В. К вопросу о языковой специфике модальности / М.В. Ляпон // Изв. АН СССР, СЛЯ. – Москва, 1971. – Т. XXX. – Вып. 3. – С. 230-239.
17. О'Коннор Дж. Введение в НЛП. Новейшая психология личного мастерства / Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор. – Москва: Версия, 1997. – 256 с.
18. Романова Т.В. Модальность. Оценка. Эмоциональность : [монография] / Т.В. Романова. – Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2008. – 309 с.
19. Хинтиikka Я. Модальность и квантификация / Я. Хинтиikka // Семантика модальных и интенциональных логик [Ред. Смирнов В.А.]. – Москва: Прогресс, 1981. – С. 60-75.
20. Хрычиков Б.В. Категория модальности, ее объем и средства выражения в современном русском языке / Б.В. Хрычиков. – Киев: КГПИ, 1992. – 215 с.
21. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: Монографія / В.Д. Шинкарук – Чернівці: Рута, 2002. – 272 с.

Малыхин А.В., Андреевкова В.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ МОДАЛЬНОСТИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В статье рассмотрены различные концептуальные подходы к определению категориального статуса и диапазона субкатегориальных значений языковой модальности. Уточнена сущность понятий «модальность», «модус» и «диктум» в языкознании. Модальность определена как синтаксическая и функционально-семантическая категория с синтаксическими категориями времени и лица, которые в совокупности выражают отнесенность предложения к действительности.

Ключевые слова: модальность, язык, языковая категория, концептуальный подход, языкознание, лингвистика.

Malykhin O.V., Andreyenkova V.O.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF MODALITY IN LINGUISTICS

Summary

The article deals with various conceptual approaches to the definition of categorical status and the range of sub-categorical values of linguistic modality. The essence of the concepts of “modality”, “modus” and “dictum” in linguistics is specified. Modality is defined as a syntactic and functional-semantic category with syntactic categories of time and a person that collectively expresses the relevance of the sentence to reality.

Keywords: modality, language, language category, conceptual approach, linguistics, linguistics.